

Streszczenie rozprawy doktorskiej
Nazwy własne jako elementy kulturowe w wybranych utworach
prozatorskich Günтера Grassa i Siegfrieda Lenza i ich polskich przekładach

Przedmiotem rozprawy doktorskiej są nazwy własne występujące w prozie dwóch niemieckich autorów: Güntera Grassa i Siegfrieda Lenza oraz ich przekład na język polski. Podstawę empiryczną stanowią nazwy własne występujące w następujących tekstach: tzw. Trylogia Gdańska G. Grassa (*Błaszany bębenek, Kot i mysz, Psie lata*) oraz *Dezserter* i *Muzeum ziemi ojczystej* S. Lenza. Praca sytuuje się na styku onomastyki literackiej i przekładoznawstwa, a autorka kładzie nacisk na pokazanie problematyki w szerokim kontekście historyczno-kulturowym. Wybrane do analizy nazwy własne zostały podzielone na dwie, osobno omawiane, kategorie: antroponimy i toponimy. Jako nazwy własne zawarte w tekstach niemieckojęzycznych autorów opisujących swoje utracone małe ojczyzny (Heimat), które następnie zostały przyłączone do Polski, stanowią one interesujący przedmiot badań i wyznaczają pewnego rodzaju pejzaż onimiczny Krainy Pruskiej (tj. Prus Wschodnich i Zachodnich, Preußenland) tuż przed i w trakcie II wojny światowej (a także powojennych Niemiec, co jednak nie stanowi głównego wątku pracy). Celem rozprawy jest analiza tych nazw oraz sposobów ich oddania w języku polskim.

Rozprawa doktorska podzielona jest na dwie główne części: teoretyczną, która stanowi tło analizy oraz praktyczną, w której analizowane są nazwy własne.

W rozdziale referującym stan badań przedstawiono wybrane prace zajmujące się nazwami własnymi w literaturze i problematyką ich przekładu, a także prace dotyczące twórczości Grassa i Lenza, zawartych w niej motywów i postaci. Oprócz tego zostały tam opisane inspiracje badawcze i metodologia, tj. koncepcja konstelacji kulturowych Georgiosa Florosa, teoria polisystemów Itamara Even-Zohara oraz powiązana z nią szkoła DTS (Descriptive Translation Studies).

W pierwszym rozdziale przedstawiono historię regionów, w których toczy się akcja powieści. Szczególnie istotne jest społeczne i kulturowe tło Mazur, Kaszub oraz miasta Gdańsk i okolic. Ze względu na to, że akcja *Blaszanego bębenka*, *Psich lat* i *Muzeum ziemi ojczystej* pod koniec powieści przenosi się do powojennych Niemiec, została krótko naszkicowana tamtejsza sytuacja polityczno-społeczna, ze szczególnym uwzględnieniem stosunków między przesiedleńcami a miejscową ludnością. Następnie omówiono typy i funkcje nazw własnych w tekście literackim, a także nurty stylistyczne nazewnictwa literackiego wg Czesława Kosyła, tj.

sposoby nazywania postaci w utworach literackich. Ostatnią część tego rozdziału stanowi opis konstelacji kulturowych w obrębie ujmowanych jako pewien system kulturowy Prus, na podstawie koncepcji G. Florosa, który reprezentuje przekładoznawstwo zorientowane kulturoznawczo, ale wykorzystujące instrumentarium lingwistyki. W drugim rozdziale omówiono typy i funkcje nazw własnych w tekstach literackich, a także sposoby ich oddania w przekładzie. Aby podkreślić kulturoznawcze i przekładoznawcze ukierunkowanie rozważań, przywołano teorię polisystemów Evena-Zohara. Pojęcie polisystemu można bowiem zastosować zarówno do opisu dynamicznych procesów zachodzących w obrębie danej konstelacji kulturowej (za jaką autorka uważa Prusy), jak i do analizy zjawisk przekładowych. W translatoologii koncepcja polisystemów została twórczo wykorzystana przez szkołę DTS, z której rozpoznań również autorka czerpie, m.in. omawiając recepcję utworów Lenza i Grassa w polisystemie literatury polskiej.

W drugiej części pracy, a tym samym w rozdziale trzecim, krótko zreferowano i przedstawiono najważniejsze informacje z życia pisarzy oraz treść wybranych utworów, recepcję w Niemczech i w Polsce, a także znaczenie i przekład tytułów utworów oraz stylizację językową w ich tekstach. Następnie autorka przechodzi do właściwej analizy antroponimów występujących w wybranych utworach prozatorskich Lenza i Grassa oraz ich przekładach. Wybrane z tekstów nazwy osobowe zostały podzielone na trzy kategorie (wg podziału H. Birusa): nazwy klasyfikujące (przyporządkowujące do konkretnej grupy pod względem lokalnym, narodowym, religijnym lub społecznym), ucieleśniające (nawiązujące do istniejących postaci, np. z innych tekstów lub postaci historycznych) oraz mówiące (znaczące, charakteryzujące daną postać). Ze względu na fakt, iż obie powieści Lenza dzieli ponad ćwierćwiecze, dodano krótki podrozdział porównujący sposób nazywania miejsc i bohaterów w obu jego tekstach. Kolejna część analizy zajmuje się toponimami występującymi we wszystkich wcześniej wymienionych tekstach prozatorskich. Jako że przeważają w nich nazwy rzeczywistych miejsc, ta część nie jest zbyt obszerna. Ostatni, czwarty rozdział pracy zawiera wnioski.

Z analizy wynika, że antroponimy zawarte w powieściach Lenza spełniają głównie funkcję charakteryzującą, co pozwala przyporządkować postaci do lokalnej społeczności (np. Zygmunt Rogalla, Conny Karrasch, Treuburger), gdzie imię i nazwisko są niemieckiego i polskiego czy też słowiańskiego pochodzenia, charakteryzując przemieszanie ludności Mazur. Pozostałe antroponimy zawarte w jego tekstach wskazują na narodową (np. Paweł Siergiejewicz) lub społeczną (np. Joseph von Intelmann, Hedwig Neiss-Walendy) przynależność bohaterów. Kolejne kategorie to nazwy ucieleśniające (np. Michael

Skowronnek, Marian Jeromin czy Wanda) i mówiące (np. Bułeczka, Błękitna czy Paul Plaga), które podkreślają charakter postaci. Niektóre nazwy osobowe można było przyporządkować do kilku kategorii, w takim przypadku została wybrana kategoria, która najlepiej je charakteryzuje.

Również w tekstach Grassa większość antroponimów należy do nazw klasyfikujących, które pozwalają przyporządkować postaci w wymiarze lokalnym (np. Anna Koljaiczek z domu Brońska, Oskar Matzerath), narodowym (np. Walter Matern, Kobiela) lub etniczno-religijnym (np. Eduard Amsel, Mariusz Fajngold) oraz społecznym (np. August von Puttkamer albo kelner Rudi). Również u Grassa pojawiło się kilka nazw ucieleśniających (np. Bruno Münsterberg czy Störtebeker), a także cały szereg nazw mówiących, przywisk nazywających głównie chłopców przynależących do bandy Wyciskaczy, jak np. Wymoczek, Kulfon czy Pyskacz, ale także nazwiska osób postrzeganych przez lokalną społeczność jako wariatów, czyli Leo Hyś i Willem Śliniak.

Tłumaczki Maria Przybyłowska i Eliza Borg zastosowały w przekładzie nazw w większości przypadków transfer, niekiedy z niewielką modyfikacją, polegającą głównie na dodaniu znaków diakrytycznych do nazwisk polskiego pochodzenia, jednak nie do wszystkich – co potęguje w polskim przekładzie efekt przemieszania języków i kultur w obrębie Mazur. Ewa Ziegler-Brodnicka wybrała podobny sposób postępowania przy przekładzie *Dezertera*.

Sławomir Błaut, który tłumaczył obie powieści wchodzące w skład Trylogii Gdańskiej, również dokonał jedynie niewielkich zmian – głównie było to dopasowanie imion i nazwisk polskich i kaszubskich postaci do zasad polskiej ortografii i uzusu, np. Anna Bronski z *Blaszanego bębenka* stała się Anną Brońską w przekładzie. Poza tym przetłumaczył on nazwy mówiące, sprawiając, że ich znaczenie stało się zrozumiałe również dla polskiego czytelnika. Irena i Egon Naganowscy, którzy tłumaczyli nowelę *Kot i mysz*, zrezygnowali z modyfikacji, co widać jeszcze dokładniej na przykładzie toponimów. Większość antroponimów zawartych w omawianych tekstach jest autentyczna lub realistyczna, co pozycjonuje je w nurcie realistycznym wg terminologii Kosyła.

W trakcie analizy toponimów stwierdzono, że Siegfried Lenz używa w swoich powieściach przeważnie nazw istniejących miejscowości, głównie wsi mazurskich. W tym przypadku tłumaczki zdecydowały się na użycie w przekładzie aktualnych nazw tych miejsc. Poza tym używa on w *Muzeum ziemi ojczystej* też trzech nazw fikcyjnych, z czego dwie określają główne miejsca akcji. Umiejscowienie akcji w fikcyjnych miasteczkach, otoczonych jednak realnymi miejscowościami, sprawia, że powieść może trafić w szczególnym stopniu do czytelnika niemieckiego, zwłaszcza takiego, który stamtąd pochodzi lub którego rodzina wywodzi się z

Prus Wschodnich. Przebieg akcji pozwala mu przypomnieć sobie małą ojczyznę, a następnie może pomóc pogodzić się z jej utratą. W *Dezertersze* Lenz wspomina niewiele miejscowości, kreśląc tło dla akcji, która rozgrywa się głównie w fortecy Leśne Zacisze. Jej idylliczna nazwa kontrastuje z akcją utworu, gdyż garstkę żołnierzy przebywającą w fortecy przeważają liczebnie partyzanci ukryci w otaczającym ją lesie.

Analiza pozwala stwierdzić, że wszystkie toponimy występujące w Trylogii Gdańskiej są autentyczne. Podobnie jak Lenz, Grass opisuje te tereny z czasów, gdy zamieszkiwała je głównie ludność niemiecka. Tłumacze Trylogii stosują różne strategie translatorskie – Naganowscy decydują się zostawić niemieckie nazwy ulic i miejsc (stosując jedynie drobne modyfikacje ortograficzne), co potęguje efekt obcości, natomiast Błaut tłumaczy liczne toponimy, przykładowo Kiebitzstraße jako Czajcza, a na ostatniej stronie polskiego wydania umieszcza listę wybranych nazw miejsc tłumaczonych przez siebie (Kiebitzstraße nazywa się obecnie Jagłana). Zabieg ten ułatwia odbiór polskiemu czytelnikowi, sprawia, że Gdańsk staje się bardziej swojski – a zarazem podkreśla obcość dla tego czytelnika, który zna współczesny Gdańsk, gdyż nazwy ulic występujące w tekście nie pokrywają się z nazwami używanymi obecnie.

Zawarte w tekstach nazwy własne są poza tym częścią otwartej i ukrytej konstelacji kulturowej Preußenland wg G. Florosa. Samo wystąpienie nazw własnych pozwala przyporządkować je konstelacji otwartej, natomiast wiedza nt. ich funkcji w tekście, znaczenia czy konotacje należą do konstelacji ukrytej. I choć nazwy grup etnicznych czy narodowości wciąż pozostają aktualne i przekazują pewne treści, część z nich – będąca elementem konstelacji ukrytej – z czasem może już nie być rozumiana przez kolejne pokolenia czytelników. Nawet bowiem jeśli wiedza nt. II wojny światowej jest przekazywana z pokolenia na pokolenie i żyje w pamięci zbiorowej, z czasem ten stan rzeczy ulega zmianie i wiedza ta może zostać wyparta przez kolejne wydarzenia. Zdolność identyfikacji zawartych w tekście konstelacji ukrytych zależy od odbiorcy, szczególnie w odniesieniu do utworów Lenza, którego recepcja w Polsce była o wiele skromniejsza od recepcji Grassa. Teksty Grassa są nadal czytane, szczególnie w Polsce: zwłaszcza w Gdańsku organizowane są np. spacer literackie śladami bohaterów utworów Grassa, konferencje i inne wydarzenia, które przyczyniają się do popularyzacji jego twórczości. Można więc oczekiwać, że spuścizna Grassa nadal pozostanie żywa w Gdańsku, dzięki czemu przynajmniej większość konstelacji ukrytej Preußenland, szczególnie podsystemy Gdańsk i Kaszuby, nadal będą rozpoznawane przez szerszą publiczność.

Dissertation summary

Proper names as cultural elements in selected prose works by Günter Grass and Siegfried Lenz and their Polish translations

The subject of the doctoral dissertation are proper names occurring in the prose of two German authors: Günter Grass and Siegfried Lenz and their translation into Polish. The empirical basis is constituted by proper names occurring in the following texts: the so-called Danzig Trilogy by G. Grass (Danziger Trilogie: *Die Blechtrommel* – *The Tin Drum*, *Katz und Maus* – *Cat and Mouse*, and *Hundejahre* – *Dog Years*) as well as *Der Überläufer* (*The Turncoat*) and *Heimattmuseum* (*The Heritage*) by S. Lenz. The dissertation is situated at the interface of literary onomastics and translation studies, and the author places emphasis on showing the issue in a broad historical and cultural context. The proper names selected for analysis are divided into two, separately discussed, categories: anthroponyms and toponyms. As proper names contained in the texts of German-speaking authors describing their lost homelands (Heimat), which became later part of Poland, they constitute an interesting object of research and mark a kind of onimic landscape of the Prussian Land (i.e. East and West Prussia, Preußenland) just before and during World War II (and also of post-war Germany, which, however, does not constitute the main theme of the work). The aim of the dissertation is to analyse these names and their translation into Polish.

The dissertation is divided into two main parts: a theoretical one, which provides the background for the analysis, and a practical one, in which proper names are analysed.

The chapter referring to the state of research presents selected works dealing with proper names in literature and the problems of their translation, as well as works on the texts of Grass and Lenz, the motifs and characters contained therein. In addition, research inspirations and methodology are described there, i.e. the concept of cultural constellations of Georgios Floros, the theory of polysystems by Itamar Even-Zohar and the related DTS school (Descriptive Translation Studies).

The first chapter presents the history of the regions in which the novels take place. Particularly relevant is the social and cultural background of Masuria, Kashubia and the city of Gdańsk and

its surroundings. As the plot of *The Tin Drum*, *Dog Years* and *The Heritage* moves towards the end of the novel to post-war Germany, the political and social situation there is briefly sketched, with particular emphasis on the relations between the displaced persons and the local population. This is followed by a discussion of the types and functions of proper names in a literary text, as well as stylistic trends in literary naming according to Czesław Kosyl, i.e. ways of naming characters in literary works.

The final part of this chapter is a description of the cultural constellations within Prussia understood as a certain cultural system, based on the concept of G. Floros, who represents culturally oriented translation studies, but using linguistic instruments. The second chapter discusses the types and functions of proper names in literary texts, as well as ways of rendering them in translation. In order to emphasise the cultural studies and translation studies orientation of the dissertation, the theory of polysystems of Even-Zohar was invoked. The concept of polysystem can be applied both to the description of dynamic processes taking place within a given cultural constellation (which the author considers Prussia to be) and to the analysis of translation phenomena. In translatology, the concept of polysystems has been creatively used by the DTS school, the recognition of which the author also draws on, e.g. when discussing the reception of Lenz's and Grass's works in the polysystem of Polish literature.

The second part of the work, and thus the third chapter, briefly reviews and presents the most important information about the writers' lives and the content of the selected works, the reception in Germany and Poland, as well as the meaning and translation of the titles of the works and the linguistic stylisation in their texts. Then the author proceeds to the proper analysis of anthroponyms appearing in selected prose works by Lenz and Grass and their translations.

The personal names selected from the texts have been divided into three categories (according to the typology of H. Birus): classifying names (assigning to a particular group in local, national, religious or social terms), personifying names (referring to existing characters, e.g. from other texts or historical figures) and speaking names (meaningful, characterising the character in question). Due to the fact that the two novels by Lenz are separated by more than a quarter of a century, a short subsection comparing the way places and characters are named

in both his texts has been added. The next part of the analysis deals with the toponyms found in all the previously mentioned prose texts. As the names of real places predominate in them, this part is not very extensive. The final, fourth chapter of the thesis contains the conclusions.

The analysis shows that the anthroponyms contained in Lenz's novels mainly fulfill a characterizing function, which allows to assign the characters to the local community (e.g. *Zygmunt Rogalla*, *Conny Karrasch*, *Treuburger*), where the name and surname are of German and Polish or Slavic origin, characterizing the mixing of the Masurian population. Other anthroponyms contained in his texts indicate the national (e.g. *Pawel Sergejewitsch*) or social (e.g. *Joseph von Intelmann*, *Hedwig Neiss-Walendy*) belonging of the characters. The next categories are personifying names (e.g. *Michael Skowronnek*, *Marian Jeromin* or *Wanda*) and speaking (e.g. *Milk Roll*, *Paul Plaga*), which emphasise the character of its bearer. Some personal names could be assigned to several categories, in which case the category that best characterises them was chosen.

Also in Grass's texts, the majority of anthroponyms belong to classificatory names, which make it possible to assign characters in local (e.g. *Anna Koljaiczek née Brońska*, *Oskar Matzerath*), national (e.g. *Walter Matern*, *Kobyella*) or ethnic-religious (e.g. *Eduard Amsel*, *Mariusz Fajngold*) and social (e.g. *August von Puttkamer* or *Rudi the waiter*) dimensions. In Grass's work, too, there are a few personifying names (e.g. *Bruno Münsterberg* or *Störtebeker*), as well as a whole range of speaking names, nicknames naming mainly boys belonging to the Dusters gang, such as *Soup Chicken*, but also the names of people perceived by the local community as crazy, i.e. *Leo Schugger* and *Sabber Willem*.

The translators Maria Przybyłowska and Eliza Borg applied the names in most cases to the transfer, sometimes with a slight modification, consisting mainly in adding diacritics to the names of Polish origin, but not to all of them - which in the Polish translation intensifies the effect of the mixing of languages and cultures within the Masurian region. Ewa Ziegler-Brodnicka chose a similar approach when translating *The Turncoat*.

Sławomir Błaut, who translated both of the novels that make up the Danzig Trilogy, also made only minor changes - mainly to adjust the names and surnames of Polish and Kashubian characters to the rules of Polish orthography and usus, e.g. *Anna Bronski* from *The Tin Drum*

became *Anna Brońska* in the translation. In addition, he translated the speaking names, making their meaning comprehensible also to the Polish reader. Irena and Egon Naganowski, who translated the novella *Cat and Mouse*, dispensed with modifications, which can be seen even more clearly in the example of the toponyms. Most of the anthroponyms contained in the texts in question are authentic or realistic, which positions them in the realistic naming trend according to Kosyl's terminology.

When analysing the toponyms, it was found that Siegfried Lenz mostly uses the names of existing places, mainly Masurian villages, in his novels. In this case, the translators decided to use in the translation the current names of these places.

In addition, he also uses three fictional names in *The Heritage*, two of which describe the main locations of the action. The setting of the action in fictional towns, but surrounded by real places, makes the novel particularly appealing to German readers, especially those who come from there or whose family originates from East Prussia. The course of the plot allows them to remember a small homeland and can then help to come to terms with its loss. In *The Turncoat*, Lenz mentions few localisations, outlining the background for the action, which takes place mainly in the fortress of *Leśne Zacisze / Waldruhe* (forest rest, its English name is *the Fortress*). Its idyllic name contrasts with the action of the piece, as the handful of soldiers staying in the fortress are outnumbered by partisans hidden in the surrounding forest.

Analysis allows us to conclude that all the toponyms appearing in the Danzig Trilogy are authentic. Like Lenz, Grass describes the area from a time when it was inhabited mainly by the German population.

The translators of the Trilogy use different translation strategies - the Naganowskis choose to leave the German names of streets and places (using only minor spelling modifications), which enhances the effect of foreignness, while Błaut translates numerous toponyms, for example *Kiebitzstraße* as *Czajcza*, and on the last page of the Polish edition he places a list of selected place names translated by him (*Kiebitzstraße* is now called *Jaglana*). This procedure facilitates the reception of the Polish reader, making Danzig more familiar - and at the same time emphasises the foreignness for that reader who knows contemporary Gdańsk, as the street names in the text do not coincide with those used today.

The proper names in the texts are also part of the overt and covert cultural constellation of Preußenland according to G. Floros. The mere occurrence of proper names makes it possible to assign them to the overt constellation, whereas knowledge of their function in the text, their meanings or connotations belong to the covert constellation. And although the names of ethnic groups or nationalities remain relevant and convey certain content, some of them - being part of the covert constellation – over time may no longer be understood by subsequent generations of readers. For even if the knowledge of the Second World War is passed on from generation to generation and lives on in the collective memory, with time this situation changes and is replaced by subsequent events. The ability to identify the covert constellations contained in a text depends on the recipient, especially regarding the works of Lenz, whose reception in Poland was much more moderate than that of Grass. Grass's texts are still read, especially in Poland: particularly in Gdańsk, for example, literary walks in the footsteps of the protagonists of Grass's works, conferences and other events are organised that contribute to the popularisation of his work. It can therefore be expected that Grass's legacy will continue to remain alive in Gdańsk, so that at least most of the covert constellation Preußenland, especially the subsystems of Gdańsk and Kashubia, will continue to be recognised by a wider audience.